

SHAXS HUQUQ VA ERKINLIKLARINING SUDGA QADAR HIMOYA QILINISHIDA KONSTITUTSIYANING AHAMIYATI

Bozorov Jasurbek Saydulla o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi "12.00.09 – Jinoyat protsessi. Kriminalistika, tezkor-qidiruv huquq va sud ekspertizasi" ixtisosligi tayanch doktoranti

Telefon: +99894 338 69 99. jasurbekkbozorovqash@gmail.com

ANOTATSIYA: Ushbu maqola shaxs huquqva erkinliklarining sudga qadar himoya qilinishidagi Konstitutsiyaning o'rni va ahamiyatini ochib berishga qaratilgan bo'lib, bunda milliy qonunchiligimiz hamda xalqaro va chet el mamlakatlarining ayrim qonun hujjatlari, chet el hamda milliy olimlarimizning fikrlari hamda ularning nazariy qarashlari tahlil qilinib, ulardagi ayrim tajriba va amaliyotlarni milliy qonunchiligimizga tadbiq qilish yuzasidan tegishli tafik va tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: shaxs huquq-erkinliklari, sudga qadar bosqichda shaxs huquqlari, xalqaro meyorlar, xalqaro hujjatlar, chet el qonunchiligi, taklif, tavsiya.

АНОТАЦИЯ: This article is aimed at revealing the role and importance of the Constitution in the protection of individual rights and freedoms before the court, in which our national legislation and some legal documents of international and foreign countries, the opinions of our foreign and national scientists and their theoretical views are analyzed and some of them relevant recommendations and recommendations were given regarding the application of experience and practices to our national legislation.

Key words: individual rights and freedoms, individual rights at the pre-trial stage, international standards, international documents, foreign legislation, proposal, recommendation.

ABSTRACT: Целью данной статьи является раскрытие роли и значения Конституции в защите прав и свобод личности в судебном порядке,

в котором отражены наше национальное законодательство и некоторые правовые документы международных и зарубежных стран, мнения наших зарубежных и отечественных ученых и их проанализированы теоретические взгляды, а по некоторым из них даны соответствующие рекомендации и рекомендации по применению опыта и практики в наше национальное законодательство.

Ключевые слова: *права и свободы личности, права личности на досудебной стадии, международные нормы, международные документы, зарубежное законодательство, предложение, рекомендация.*

Kirish

Shaxs huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatning asosiy vazifasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan. Insonning qadr-qimmati, huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning konstitutsiyaviy kafolatlari, ayniqsa, sudga qadar bo'lgan jarayonlarda alohida ahamiyat kasb etadi. Konstitutsiyaning 13-moddasida "O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplar asosida rivojlanadi, unda inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi" deb belgilanishi, ushbu prinsipning huquqni muhofaza qilish tizimida ustuvor ekanligini ko'rsatadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o'zining davlat boshqaruvi va huquqiy islohotlarga oid nutqlarida inson huquq va erkinliklarini himoya qilish masalasiga doimiy e'tibor qaratib keladi. Jumladan, 2022-yil 20-iyunda Oliy Majlisga qilgan murojaatida Prezident shunday ta'kidlagan edi: "Konstitutsiyada xalqimizning huquq va erkinliklari kafolatlanishi zarur. Har bir fuqaro o'zining huquqlari himoya qilinishiga to'liq ishonishi lozim." Bu yondashuv shuni anglatadiki, davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy mexanizmlar, jumladan, sudga qadar himoya tizimi shaxs manfaatlarini adolatli, ochiq va qonuniy asosda ta'minlashi kerak.

Konstitutsiyaning 27-moddasi "Har bir shaxs erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega" deb belgilaydi. Bu tamoyil tergov va surishtiruv jarayonlarida insonning huquqlari va erkinliklarini asossiz cheklashning oldini olishga qaratilgan

huquqiy asosdir. Shuningdek, aybsizlik prezumpsiyasi (28-modda) ham sudgacha bo'lgan jarayonda shaxsning huquqiy himoyasini mustahkamlaydi. Ushbu tamoyillarni tahlil qilish va ularning amaliy qo'llanilishi mazkur tadqiqotning asosiy vazifasidir.

Shunday qilib, Konstitutsiya va Prezidentning huquqiy tizimni isloh qilish borasidagi qarashlari shaxs huquq va erkinliklarini sudga qadar himoya qilish tizimining asosiy tamoyillarini shakllantirib, mamlakatda huquqiy davlatni barpo etishga xizmat qilmoqda.

I. Sudga qadar bosqichda huquq va erkinliklarni ta'minlovchi

Konstitutsiyaviy tamoyillar

1.1. Shaxs erkinligi va daxlsizligi tamoyili. Shaxs erkinligi va daxlsizligi zamonaviy huquqiy tizimlarning asosiy printsiplari bo'lib, insonning asosiy huquqlarini cheklashdan himoya qilishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida bu tamoyil quyidagicha ifodalangan: "Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega.

Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi, qamoqda saqlanishi yoki uning ozodligi boshqacha tarzda cheklanishi mumkin emas.

Hibsga olishga, qamoqqa olishga va qamoqda saqlashga faqat sudning qaroriga ko'ra yo'l qo'yiladi. Shaxs sudning qarorisiz qirq sakkiz soatdan ortiq muddat ushlab turilishi mumkin emas.

Shaxsni ushlash chog'ida unga tushunarli tilda uning huquqlari va ushlab turilishi asoslari tushuntirilishi shart." Ushbu norma fuqarolarning sudga qadar bosqichdagi huquqiy himoyasini kafolatlab, davlat organlari faoliyatida qonuniylik tamoyilini ustuvor qiladi. Shaxs erkinligi va daxlsizligi tamoyilining ilmiy asoslariga to'xtaladigan bo'lsak, shaxs erkinligi va daxlsizligi tamoyili bo'yicha milliy va xalqaro huquqshunos olimlar bir qator muhim jihatlarni ta'kidlaydi:

Germaniyalik huquqshunos Hans Kelzen "Normativ huquqiy tizimda shaxs erkinligi davlat hokimiyatini cheklash va ijtimoiy adolatni ta'minlashning asosi

hisoblanadi” deb ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, shaxsning huquq va erkinliklarini ta’minlash uchun mustahkam huquqiy kafolatlar va davlat hokimiyatining hisobdorligi zarurdir.

Ushbu tamoyilning xalqaro huquq normalarida aks etishiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, shaxs erkinligi va daxlsizligi tamoyili xalqaro huquq me’yorlarida keng yoritilgan:

- Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948): Ushbu hujjatning 3-moddasida ta’kidlanganidek, “Har bir inson yashash, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega.”

- Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt (1966): 9-moddaga binoan, har bir shaxsning shaxsiy erkinlik va daxlsizlik huquqi himoya qilinishi kerak, hech kim asossiz ravishda hibsga olinishi mumkin emas.

- Yevropa Inson huquqlari konvensiyasi (1950): 5-modda shaxsning erkinlik huquqini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, sud organlari tomonidan qonuniy nazorat o‘tkazilishini kafolatlaydi.

Bundan kelib chiqib mamalakatimiz qonunchiligida bu tamoyilning amaliy qo‘llanilishi quyidagi o‘rinlarda ham aks etgan.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi va Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda shaxs erkinligi va daxlsizligini ta’minlashga qaratilgan qoidalar mavjud:

- Jinoyat-protsessual kodeksning 17-moddasi tergov va surishtiruv organlari tomonidan shaxsning daxlsizligiga rioya etishni talab qiladi.
- Aybsizlik prezumpsiyasi tamoyili shaxsni noqonuniy ayblash yoki qamoqqa olishni cheklaydi (JPK 23-modda).

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 6-noyabrda o‘tkazilgan sud-huquq islohotlariga bag‘ishlangan yig‘ilishda shunday degan edi: “Davlat organlari faoliyatida qonun ustuvorligini ta’minlash va inson huquqlarini himoya qilish uchun shaxsning erkinlik va daxlsizligini hurmat qilish tamoyili birinchi o‘ringa qo‘yilishi shart.”

1.2. Qiynoqlardan himoya va inson sha’ni daxlsizligi. Konstitutsiyaning

26-moddasi hech kim qiynoqqa solinishi yoki inson sha'ni kamsitilishiga yo'1 qo'yilmasligini kafolatlaydi. Ushbu prinsip xalaro huquq normalarida keng va batafsil yoritilgan bo'lib, ushbu hujjatlarni ratifikatsiya qilgan har qonday davlat o'zining milliy qonunchligida ushbu normalarni ham aks ettirishi majburiydir.

- BMTning Qiynoqlarga qarshi konvensiyasi (1984): Ushbu konvensiyaning 1-moddasida qiynoq "biror maqsadda shaxsga kuch bilan azob berish yoki sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi harakat" sifatida ta'riflanadi va qat'iy qat'iylanadi.

- Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948): 5-moddada ta'kidlanadi: "Hech kim qiynoqqa solinishi yoki shafqatsiz, noinsoniy yoki sha'ni toptovchi jazoga duchor etilishi mumkin emas."

- Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966): 7-moddada shaxsning qiynoqlardan himoyasi kafolatlangan.

Bu borada bir qancha olimlar o'zlarining fikrlarni keltirgan bo'lib, shulardan bir qanchasini ko'rib chiqamiz.

Hans Kelzenning fikricha, davlatning huquqiy tizimi shaxsni davlat organlari tomonidan suiiste'mol qilishdan himoya qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. U "inson sha'ni davlatning biror maqsadida qurbon qilinishi mumkin emas, chunki bu insoniyat sivilizatsiyasiga qarshi jinoyatdir," deydi.

Ushbu masalada milliy qonunchiligimizga nazar soladigan bo'lsak, mamlakatimiz ham so'nggi yillarda qiynoqlarga qarshi kurash bo'yicha jiddiy islohotlarni amalga oshirmoqda:

- Konstitutsiya (26-modda): Qiynoqlarni qat'iy qat'iylaydi.
- Jinoyat kodeksi (235-modda): Qiynoq qo'llaganlik uchun jinoiy javobgarlikni belgilaydi. Ushbu moddaga muvofiq, mansabdor shaxslar tomonidan qiynoqlardan foydalanish og'ir jinoyat sifatida baholanadi.
- 2021-yilgi qonunchilik o'zgarishlari: Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan tergov va surishtiruv jarayonida inson huquqlarini buzgan mansabdor shaxslarga qarshi javobgarlik kuchaytirildi.

Prezident Mirziyoyev 2020-yilda BMT Inson huquqlari kengashida qilgan nutqida shunday degan edi: "Qiynoq va sha'ni toptovchi har qanday muomala

o'tmishda qolishi kerak. Davlat organlarining faqat qonun asosida ishlashini ta'minlash – bizning birlamchi vazifamizdir.”

1.3. Himoya huquqi va advokat yordamini olish huquqi. Konstitutsiyaning 141-moddasi shaxsning himoya huquqini va advokat yordamini olish imkoniyatini ta'minlaydi. Sudga qadar bosqichda bu quyidagilarni kafolatlaydi:

- Shaxsni dastlabki so'roq qilish jarayonidan boshlab advokat bilan ta'minlash.
- Himoya qilish huquqini ta'minlash uchun tergov organlarining advokat bilan bog'liq har qanday cheklovlariga yo'l qo'ymaslik.

1.4. Davlat organlari ustidan nazorat. Konstitutsiyaning 55-moddasi fuqarolarga davlat organlarining noqonuniy harakatlaridan shikoyat qilish huquqini beradi. Ushbu huquq:

- Sudga qadar bosqichda tergov yoki surishtiruv organlarining noqonuniy harakatlarini qayta ko'rib chiqishni talab qilish imkoniyatini yaratadi.
- Ombudsman instituti orqali inson huquqlarini himoya qilishni kuchaytiradi.

II. Amaliyotdagi muammolar va xalqaro standartlarga moslik masalalari

2.1. Noqonuniy hibsga olish va ushlab turish muammolari. Amaliyotda ayrim hollarda shaxslar sudga qadar bosqichda qonunga zid ravishda uzoq muddat hibsdan ushlab turilishi kuzatiladi. Bu Konstitutsiyaning 27-moddasiga hamda O'zbekistonning xalqaro majburiyatlariga zid keladi.

- Misol: Tergov organlarining dalillar yetarli bo'lmagan holatlarda shaxsni ushlab turishi.
- Xalqaro standart: Noqonuniy hibsdan holatlarida BMTning Inson huquqlari bo'yicha qo'mitasi shaxsning darhol sudga olib borilishini talab qiladi.

2.2. Qiynoqlar va noqonuniy bosim holatlari. Sudga qadar bosqichda dalil olish maqsadida qiynoqlardan foydalanish ba'zan amalda uchraydi. Bu Konstitutsiyaning 26-moddasiga to'g'ridan-to'g'ri zid keladi.

- Qiynoq holatlarini yashirishga urinish davlat organlarining javobgarligini zaiflashtiradi.

- Yechim: Sudga qadar bosqichda advokatlar va mustaqil tibbiy ekspertlar ishtirokini ta'minlash.

2.3. Advokat yordamini cheklash va davlat tomonidan advokat ajratish muammosi. Amaliyotda tergov organlari advokatlar faoliyatini cheklashga urinishlari mumkin. Bu holatlar shaxsning himoya huquqini cheklaydi va Konstitutsiyaga zid keladi.

- Masalan, advokatga dalillar bilan to'liq tanishish imkoniyatining berilmasligi.

- Xalqaro standart: Evropa inson huquqlari konvensiyasining 6-moddasida har bir shaxs himoya qilish huquqiga ega ekani belgilangan.

III. Takliflar va tavsiyalar

3.1. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning javobgarligini kuchaytirish.

- Tergov organlari tomonidan shaxs huquqlarining buzilishi holatlari bo'yicha javobgarlikni oshirish.

- Qiynoq holatlarini to'liq mustaqil tekshirishni yo'lga qo'yish.

3.2. Advokatlar mustaqilligini ta'minlash.

- Sudga qadar bosqichda advokatlarga to'siqsiz faoliyat yuritish imkonini berish.

- Davlat tomonidan taqdim etiladigan advokatlar sifatini oshirish.

3.3. Huquqiy savodxonlikni oshirish.

- Fuqarolarni Konstitutsiyada belgilangan huquqlari bilan tanishtirish uchun ommaviy axborot vositalari va ta'lim tizimlari orqali keng qamrovli dasturlar tashkil qilish.

Xulosa

Sudga qadar bosqichda shaxs huquq va erkinliklarining himoya qilinishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ustuvor tamoyillariga asoslanadi.

Amaliyotda ayrim muammolar mavjud bo'lsa-da, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan tizimli asoslar mavjud. Bu borada huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini takomillashtirish, xalqaro tajribadan foydalanish va inson huquqlarini targ'ib qilish orqali shaxs huquqlarining ishonchli himoyasini ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. Toshkent: Adolat, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. Toshkent: Adolat, 2023.
4. BMTning Qiynoqlarga qarshi konvensiyasi (1984-yil, Nyu-York).
5. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasi (1948-yil, Parij).
6. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966-yil, Nyu-York).
7. Hans Kelzen. "Pure Theory of Law." Cambridge: Harvard University Press, 1967.
8. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqlari va ma'ruzalari. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2020-2023.
9. Amnesty International. "Annual Report on Torture Prevention." London: Amnesty International Publications, 2022.
10. Human Rights Watch. "World Report: Uzbekistan." Nyu-York: HRW Publications, 2023.
11. Muminov A. "Sud-huquq islohotlari: amaliy muammolar va yechimlar." Toshkent: Adolat, 2022.
12. European Court of Human Rights (ECHR). Case Law on Torture and Inhuman Treatment. Strasbourg, 2021.
13. Qiynoq va shafqatsiz muomalaga qarshi kurash bo'yicha milliy komissiya hisobotlari. Toshkent: Bosh prokuratura matbuot xizmati, 2023.